

Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, XLVII+469 S.

Türklerin askerlik konusundaki maharetleri tarihin her döneminde görülen en önemli özelliklerinden biridir. Bu özellikleri sayesinde tarihte güçlü devletlere sahip olduklarını bilmekteyiz. Savaş alanındaki maharetleri, at, ok ve yayı son derece ustalıkla kullanmaları ve savaş taktikleri hem doğulu hem de batılı araştırmacılar tarafından yapılmış çalışmalarda ortaya çıkan bir sonuçtur. Temeli İslâmiyet'ten önceki döneme Asya Hunları'na kadar giden Türk ordusunun, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra da bu özelliklerini devam ettirdiklerini görmekteyiz.

İslâmî dönemin en güçlü devletlerinin kurucularından biri olan Selçuklu hanedanı, İran, Anadolu, Irak, Suriye ve Kirman gibi çok geniş bir coğrafyayı hâkimi altına alarak önemli devletler kurdu. Kurulan her devletin ayrı ayrı önemi olduğu şüphesizdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin Gazneli ve Karahanlı gibi iki büyük devleti saf dışı bırakarak dönemin en güçlü devleti haline gelişi ve 'Abbâsî Halifesi el-Kâ'im Biemrillâh'ı (1031-1075) Buveyhî baskısından kurtararak İslâm dünyasının lideri oluşu, bu devletin öneminin göstergesidir. Diğer taraftan Büyük Selçuklu Devleti'nden ayrı olarak Anadolu'da bir devlet kurmuş olan ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinde büyük pay sahibi olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulan devletler arasındaki önemi göz ardı edilemez.

Türkiye Selçukluları, Anadolu'da ilk olarak Bizans'a ve sonra 1096 yılından itibaren gelen Haçlı ordularına karşı başarılı mücadeleler -Birinci Haçlı Seferi hariç- vererek devletin bekasını sağlamış ve bundan da önemlisi Anadolu'nun vatan haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Devletin başarısında hiç şüphesiz ordu teşkilâtının payı büyüktür. Ancak ordu teşkilâtının önemine rağmen Türkiye Selçuklu ordusu hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu çalışmalar kapsamlı da olmamıştır. Erkan Göksu, yapılan çalışmaların eksikliğini görerek, dönemin kaynaklarının verdiği bilgileri titiz bir şekilde ele alarak bu eseri ortaya çıkarmıştır.

Bu yazıda Erkan Göksu tarafından 2008 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan bir doktora tezinin bazı değişiklikler sonrasında aynı isimle yayımlanan çalışması tanıtılacaktır. Çalışmada bugüne kadar birkaç küçük araştırma, iki yüksek lisans tezi ve Salim Koca'nın hazırladığı çalışma -ki bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti ve ondan kopan diğer siyasî teşekküller ele alınmaktadır- dışında müstakil olarak çalışılmamış Türkiye Selçuklu ordusu ele alınmaktadır. Kitapta devletin kuruluşundan (farklı görüşler

olmakla birlikte yazar 1075 yılını kabul etmektedir) çözüluşüne kadar (1277-78) geçen dönem içerisindeki ordunun genel yapısı ele alınmaktadır, ancak bu süreç içerisinde ordunun geçirdiği yapısal ve işlevsel değişimlere dikkat çekilmiştir (s. X). Yazarın konuyu 1277-78 yılı ile sınırlandırmasının temel sebebi de bu tarihte Anadolu'yu işgal eden Moėollar'dan sonra Türkiye Selçuklu ordusunun büyük oranda çözülmüş olmasıdır. Yine 1278 yılında son kez askerlerle ilgili kayıtların geçmesinden (s. 113) dolayı konu burada bitirilmiştir.

Eser, Önsöz (s. IX-XI), Kısaltmalar (s. XIII), Kaynaklar, Tedkikler (s. XV-XLVII), Giriş (s. 1-25) ve devamında řu üç bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm Türkiye Selçuklu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru (s. 26-235), II. Bölüm Türkiye Selçuklu Askerî Teşkilâtı (s. 236-299) ve III. Bölüm Türkiye Selçuklu Ordusunun Teçhizâtı (s. 300-374). Ardından Sonuç (s. 375-388), Kitâbiyât (s. 389-440) ve İndeks (s. 441-469) kısımları gelmektedir.

Yazar, Kaynaklar, Tedkikler başlığı altında çalışma sırasında büyük oranda faydalandığı kaynaklar ile bazı araştırma eserlerini tanıtmaktadır. Yerli vekâyinâmelerden başlanılarak Arapça, Farsça, Bizans, Ermeni, Süryani, Gürcü ve Haçlı vekâyinâmeleri tanıtıldıktan sonra sırasıyla diplomatik vesikalar olan münşeat mecmuaları ve mektuplar, daha sonra sikkeler, vakfiyeler, harp sanatı, furusiye, baytariye'ye dair eserler, coğrafi eserler, seyâhatnâmeler, siyâsetnâmeler ve edebî eserler tanıtılmaktadır. Son olarak Tedkikler kısmında bu konuda daha önce yapılan çalışmalar tahlil edilerek bu çalışmaların eksikleri ve tespitleri anlatılmaktadır. Kaynakların tanıtıldığı bu kısım bize yazarın uzun bir mesai harcadığını da göstermektedir.

Yazar, Giriş kısmında Türk ordusunun temellerinin atıldığı İslâmiyet'ten önceki dönemden yani Asya Hunları'ndan başlayarak Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu ordularının teşkilâtını ele almakta ve esas anlatılacak konu hakkında ayrıntılı bir başlangıç yapmaktadır.

Birinci Bölüm'de Türkiye Selçuklu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru üst başlığı altında iki alt başlık bulunmaktadır. A. Daimî Kuvvetler ve B. Yardımcı Kuvvetler şeklindedir. Bu bölümler de kendi ilerinde başlıklara ayrılmaktadır. Daimî Kuvvetler başlığı altında, 1. Gulâmlar, 2. İktâ' Askerleri başlıkları yer almaktadır. Yardımcı Kuvvetler başlığı altında ise, 1. Ücretli Askerler (Ecrîhor), 2. Tâbi Devlet Kuvvetleri, 3. Türkmen ve Uc Kuvvetleri, 4. Gönüllüler başlıkları yer almaktadır.

Türkiye Selçuklu ordusunun daimî kuvvetleri Gulâmlar ve İktâ' Askerleri şeklinde iki önemli gruptan oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de ilk olarak Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde önemli bir yere sahip olan gulâm askerleri ele alın-

maktadır. Yazar, gulâm sisteminin tanımını yaptıktan sonra, Nizâmü'l-mülk'ün *Siyâset-nâme*'si ve İbn Haldûn'un *Mukaddîme*'sine dayanarak gulâm sisteminin ortaya çıkış sebepleri üzerinde durmaktadır. Gulâm sisteminin İslâm medeniyetine has bir kurum olduğu vurgulanmaktadır. Ardından Türkiye Selçuklu ordusunda gulâm sisteminin başlangıcı ve işleyişi ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından olan İbn Bîbî'nin eserinde geçen ve gulâmlar için kullanılan Gulâmân-ı Dergâh, Gulâmân-ı Hâs, Mefârif, Mefâride-i Halka-i Hâss ve Mülâzıman-ı Yatak tabirleri ile bu gulâmların görevleri ile Gulâm Tedârîki ve Türkiye Selçuklu gulâmlarının etnik kökenleri ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır.

Türkiye Selçuklu ordusunda gulâm sistemi ele alındıktan sonra ordunun diğer daimi kuvvetlerinden olan İktâ' Askerleri anlatılmaktadır. İktâ' askerlerini anlatmadan önce İktâ' sisteminin kökeni ve türleri ele alınmaktadır. Askerî İktâ' başlığı altında, Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmü'l-mülk tarafından İktâ' sisteminde yapılan düzenlemeler ile sistemin idarî ve iktisadî fonksiyonunun yanında nasıl askerî bir hüviyet kazandığı anlatılmaktadır. Ardından Büyük Selçuklu Devleti'nde İktâ' sisteminin kullanılarak merkezîleşmenin anlatıldığı Merkezîyetçi Devlet Anlayışı ve İktâ' başlığı gelmektedir. İktâ' sisteminin Türkiye Selçuklu Devleti'nde uygulandığının anlatıldığı Türkiye Selçuklu İktâ' ve Özellikleri başlığı, sistemin orduya katkısının anlatıldığı İktâ' Askerleri ve Türkiye Selçuklu Ordusundaki Yeri ve başlığı ile Moğol istilasından sonra sistemin bozulmasının orduya etkisinin anlatıldığı İktâ' Nizamının Bozulması ve Askerî Yapıya Etkisi başlığı ile Daimî Kuvvetler kısmı tamamlanmaktadır.

Birinci bölümün ikinci kısmını teşkil eden Yardımcı Kuvvetler başlığı altında ihtiyaç olduğu zamanlarda para karşılığında orduda görev alan ve Selçuklar öncesindeki devletlerde kullanımının da anlatıldığı Ücretli Askerler (Ecrîhor), Türkiye Selçuklu Devleti'ne XII. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içerisinde tâbi olan müslim ve gayr-i müslim devletlerden gelen askerlerin anlatıldığı Tâbi Devlet Kuvvetleri, devletin kuruluşunda önemli rol oynayan Türkmenlerin ve gayr-i müslim devletlere sınır olan bölgelerde yaşayan kuvvetlerin anlatıldığı Türkmen ve Uc Kuvvetleri ve son olarak esas mesleği askerlik olmamasına rağmen ihtiyaç duyulan zamanlarda orduda gönüllü olarak görev alan sınıfın anlatıldığı Gönüllüler başlığı ile Yardımcı Kuvvetler kısmı tamamlanmaktadır.

Çalışmanın en önemli bölümünü, görüldüğü üzere Türkiye Selçuklu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru isimli birinci bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümün kitabın yarısına denk gelmesi ve ele alınan konuların önemi, bunu göstermektedir.

İkinci Bölüm’de Türkiye Selçuklu Askerî Teşkilâtı üst başlığı altında beş alt başlık bulunmaktadır. A. Dîvân-ı ‘Arz ve Ordunun İdarî İşleri, B. Orduda Komuta ve Hiyerarşi, C. Sınıflar, D. Askerî Eğitim ve E. Maaş ve Ödemeler şeklindedir. Bu alt başlıklardan Orduda Komuta ve Hiyerarşi ile Sınıflar kendi içinde başlıklara ayrılmaktadır. Orduda Komuta ve Hiyerarşi başlığı altında, 1. Melikü’l-Ümerâ (Beglerbegi), 2. Emîr, 3. Serleşker (Sübaşı), 4. Ellibaşı, 5. Serhayl, 6. Visâk (Otağ) Başı, 7. Kûtûvâl ve 8. Diğer Askerî Ricâl başlıkları yer almaktadır. Sınıflar başlığı altında, 1. Muharib Sınıflar ve 2. Gayr-ı Muharib Sınıflar başlıkları bulunmaktadır.

Bu bölümde, ordunun idarî işlerine bakan Dîvân-ı ‘Arz ve Ordunun İdarî İşleri başlığı altında dîvân-ı ‘arz’ın Türkiye Selçuklu Devleti’ndeki işleyişi ile başında bulunan Emîr-i ‘Arız ele alınmaktadır. Sonrasında ordunun komuta kademesinde görev alan en yüksek rütbeli askerden başlayarak aşağıya doğru anlatıldığı Orduda Komuta ve Hiyerarşi başlığı gelmektedir. Burada, melikü’l-ümerâ (beglerbegi), emîr, serleşker (sübaşı), ellibaşı, serhayl, visâk (otağ) başı ve kûtûvâl ile komuta kademesinde bulunan diğer askerî ricâl (vezir, hâcib, emîr-i meclis, emîr-i cândâr, çavuş) ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Sınıflar başlığı altında orduda yer alan iki sınıf anlatılmaktadır. İlki, savaşan sınıfta yer alan görevlilerin anlatıldığı Muharib Sınıflar, ikincisi ise gayr-i muharib sınıflar ve levazım birliklerinin anlatıldığı Gayri-i Muharib Sınıflar gelmektedir. Ayrıca bu sınıf, ordu mevcudu içinde bir hayli yekûn tutmaktadır. Ardından askerlerin nasıl bir eğitim aldıklarını ve eğitim aldıkları yerler olan gulâmhânelerin anlatıldığı Askerî Eğitim başlığı gelmektedir. Son olarak askerlere verilen maaş türlerinin anlatıldığı Maaşlar ve Ödemeler başlığı ile ikinci bölüm tamamlanmaktadır.

Üçüncü Bölüm’de Türkiye Selçuklu Ordusunun Teçhizatı üst başlığı altında üç alt başlık bulunmaktadır. A. Silahlar, B. Zeredhâne (Silahhâne) ve C. Binit ve Yükletler şeklindedir. Bu alt başlıklardan ilki ve üçüncüsü kendi içinde başlıklara ayrılmaktadır. Silahlar başlığı altında, 1. Hafif Silahlar, 2. Savunma Araç Gereçleri ve 3. Ağır Silahlar başlıkları yer almaktadır. Binit ve Yükletler başlığı altında, 1. At ve 2. Diğer Binit ve Yükletler başlıkları yer almaktadır.

Bu bölümde, Hafif Silahlar başlığı altında orduda kullanılan ok ve yay, kılıç, mızrak, gürz, balta ve hançer; Savunma Araç Gereçleri başlığı altında orduda savunma amacıyla kullanılan zırh, miğfer ve kalkan; Ağır Silahlar başlığı altında ise özellikle muhasaralarda kullanılan mancınık, ‘arrâde ve çarh ile merdiven, kement, neffat, nakkâb, kuşatma kuleleri (burç, debbâbe, çarpa) ve koçabaşı (kebş, şahmerdan) gibi savaş aletleri anlatılmaktadır. Sonrasında ordunun silahlarının muhafaza edildiği cephanelerin anlatıldığı Zeredhâne

(Silahhâne) başlığı gelmektedir. Son olarak Binit ve Yükletler başlığı altında savaş aracı ve nakliye olarak orduda kullanılan hayvanlar anlatılmaktadır. Türkler’de hem savaşlarda hem de günlük hayatta en çok kullanılan hayvanlardan olan at ilk olarak, At başlığı altında anlatılmaktadır. Burada orduda kullanılan at cinslerinden bahsedilmektedir. Sonrasında ise Diğer Binitler ve Yükletler başlığı altında orduda kullanılan deve, katır, eşek ve öküz gibi hayvanların kullanıldığı anlatılarak üçüncü bölüm tamamlanmaktadır.

Üçüncü bölümden sonra Sonuç bölümü, ardından gelen genişçe bir Kitâbiyât ve son olarak genel bir İndeks ile çalışma tamamlanmaktadır.

Kitabın akıcı üslubu, hem konunun anlaşılır olmasını hem de kitabın rahat okunmasını sağlamaktadır. Yazarın metnin altında verdiği zengin dipnotlar çalışmaya ayrı bir önem katmaktadır. Kitabın sonunda verilen kaynakçadan da yazarın titiz bir çalışma yaptığı sonucunu çıkarabiliriz. Erkan Göksu, bugüne kadar sınırlı araştırmalara konu olan Türkiye Selçukluları ordusu hakkında yaptığı hacimli ve önemli çalışması ile Türkiye Selçukluları tarihi araştırmaları için büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca E. Göksu, bu çalışması ile 2011 yılında Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü’nü almıştır.

Suat KAYMAK*

*Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi, Y. Lisans Öğrencisi

